

Анатоль Бутэвіч

СЕМ ЦУДАЎ БЕЛАРУСІ

III

Званы Нямігі

www.kamuniyat.org

Мінск
Кавалер Паблішэрс ВТАА
2002

Серыя заснавана ў 1999 годзе.
Для малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту
Ілюстрацыі Паўла Татарнікава

Дарагі дружা!

Ты трymаеш у руках чарговую кнігу з інtryгуючай назвай серыі “Сем цудаў Беларусі”. Яна – працяг ранейшага аповяду пра наш беларускі радавод, пра нашу з табой біяграфію. Ухвальна, што розгалас пра слáўныя і незабыўныя падзеі з гісторыі беларускай зямлі з кожным годам набывае ўсё большую моц, захоплівае ўсё больш цікаўных.

Чуйнае сэрца неабыякавага сучасніка, як тонкі камертон, адэкватна рэагуе на тое, што ціхім пошумам і буйным ветрам у пакручастых вірах гістарычнай далечы выспельвала сённяшні дзень Беларусі. Званы далёкай Нямігі, як і голас ссівелых летапісных замкаў, што былі некалі гняздоўямі беларускай славы, праз стагоддзі вечнасці далятаюць да нас, поклічным памкненнем абуджаюць душу, варушаць прысак памяці. Прыслухайся, і ты адчуеш, сэрцам зразумееш іхнюю жыццядайную і жыватворную сілу.

Людскімі лёсамі і жыццём выпрабаваная моц цудатворнага абрата Жыровіцкай Божай Маці.

Несмяртоная слава і мужнасць абаронцаў герайчнай Брэсцкай крэпасці.

Трапяткое марыва стройнай Камянецкай вежы, якая грамнічнай свечкай аберагае мір і спакой на нашай зямлі.

Слаўная перліна беларускага дойлідства – Мірскі замак.

Павучальная пацешнасць экзатычных выхаванцаў Смаргонскай мядзведжай акадэміі.

Незвычайныя памяткі татарскай пісьменнасці на беларускай мове – Кітабы.

Пра ўсё гэта пойдзе гаворка на старонках кнігі. Чытаючы яе, згадвай слова нашага несмяротнага Янкі Купалы:

Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай.

І гэты напамінак, як і званы летапіснай Нямігі, дапаможа табе зразумець, што:

Завецца ж спадчына мая
Ўсяго Старонкай Роднаю.

Завецца дарагім і родным, непаўторным і адзіным словам – Беларусь.

Бутэвіч А.І.

Званы Нямігі: Для мал. і сярэдн. шк. узросту/ Анатоль Бутэвіч; Іл. П.Татарнікава. – Mn., ВТАА “Кавалер Паблішэрс”, 2002. – 32 с.: іл. – (Сем цудаў Беларусі).

ISBN 985-6427-57-6.

НЯМІГА

Тысячамі блакітных ніцей перацінаюць нашу Беларусь ручай, рэкі, рэчкі, рагулкі. То залівіста, то ціха, то серабрыста, то гулліва пяюць яны славу беларускаму краю, ажыўляюць і аздабляюць ягоны воблік. Ды ёсць сярод іх адна – непаўторная, спракавечная, летапісная. Сапраўдны сімвал Беларусі. Аднак убачыць яе вельмі складана, праплысці па ёй немагчыма, а вось хадзіць можна хоць кожны дзень. Варта толькі спусціцца з пляца Волі, што ў Мінску, на схаваны пад зямлёй старажытны дзядзінец, які вы пачуеце шпаткі голас гісторыі.

“На Немізе снопы стелют головамі, молотят чепи харалужнымі, на тоце живот кладут, веют душу от тела. Немізе кровави брезе не бологом бяхуть поселяни, поселяни костьми руских сынов”.

Так невядомы аўтар знакамітага “Слова пра паход Ігараўы” сілай свайго таленту да скону свету ўвекавечыў у людской памяці мо не самы значны эпізод даўняй гісторыі – няўдалы паход на полаўцаў ноўгарад-северскага князя Ігара Святаславіча. І пакуль людзі не развучацца чытаць, яны будуць згадваць “Слова…”, паход Ігара, плач Яраслаўны, бітву на Нямізе 3 сакавіка 1067 года…

А рэчка тая сёння, як і даўней, -- у самым цэнтры Мінска. Некалі яна была хоць і невялікай, але паўнаводнай і плыннай. Запачаткованая як спарыш, адзін свой выток Няміга, або ў старадаўнасці Няміза, брала ва ўрочышчы Мядзвежына на паўднёвым заходзе Мінска. Зараз яна цячэ пад зямлёй у раёне праспекта Жукава, Дзяржынскага, ля Музычнага тэатра, пад вуліцамі Мяснікова і Няміга. Другі выток пачынаўся ў раёне сённяшняга універсітета культуры і мастацтваў.

Раней яна каля царквы Пятра і Паўла дзялілася на два рукавы. Злучыўшыся з паўнаводнай і вірлівай, рыбнай і бабровістай Свіслаччу, Няміга праз Беразіну і Днепр даносіла свае воды ажно да Чорнага мора. У другой палове XI стагоддзя ў вусці Нямігі ўзнік старажытны менскі дзядзінец, а пазней замак, у царкве якога захоўвалася цудадзейная ікона Багародзіцы.

Сёння гэта раён станцыі метро “Няміга”.

Хоць вучоныя яшчэ дагэтуль спрачаюцца, звязваць запачаткованне летапіснага Менска з Нямігай альбо з Менкай, факт бітвы на Нямізе не выклікае пярэчанняў. Бо пацвярджаецца ён і ў “Лаўрэнцьеўскім летапісе”: “В лето 6574 (1067) варатися Всеслав, сын Брячиславич, Полоческе и зяя Новгород; ярославичи же трие, Изяслав, Святослав, Всеіволод, совокупивше вои, идоша на Всеслава, зиме суще велице. И придоша ко Менську и меняне затворишаася в граде; си же браты взята Менеск и секоша муже, а жены и дети вдаша на щиты и пойдоша к Немізе и Всеслав пойде противу. И совокупишаася обой на Немізе, месяца марта в 3 день и... бысть сеча зла”.

Назва ж Няміга больш вядома сёння па сучаснай аднайменнай вуліцы. Гэтая самая старажытная вуліца старадаўняга горада забудоўвалася ўздоўж ракі. Яна была вымашчана драўляным насцілам, які шматразова ўтаптваўся ў балотную грязь і шматкроць насцілаўся на нава. Бо вуліца і рака знаходзіліся ў самым нізкім і самым забалочаным месцы. Дадаваў клопату знакаміты і вечна шумны Няміжскі, альбо Нізкі, рынак. Тут цягам многіх стагоддзяў мяняне на практицы ўсталёўвалі рыначныя адносіны не толькі між сабой, а і з далёкімі ад Менска купцамі. Побач з Нізкім на драўляным насціле над руслам Нямігі -- Рыбны рынак, дзе прадаваліся свіслацкія самы, асятры, бялуగа.

У XV стагоддзі ўздоўж вуліцы Нямігі і дарогі на Ракаў пачалася забудова новага прадмесця, якое назвалі Ракаўскім. Пазней тут з'явілася Татарская слабада, Татарскія агароды. Гэта князь Міхаіл Глінскі пасяліў палонных крымскіх татар, разбітых ім у 1506 годзе пад Клецкам.

Нізкі рынак, Свіслач, Пярэспа, Няміга, Татарская слабада, Траецкая гара, Замкавая вуліца, Замкавая царква, Менскі замак, Пятніцкі канец – усё гэта непаўторныя прыкметы старажытнага Менска, гістарычны антураж летапіснай Нямігі.

Тагачасная Няміга нагадвала знакамітую італьянскую Венецию: менскія дамы, у асноўным драўляныя, цесна тоўпіліся на самых берагах ракі, якая цякла проста пасярэдзіне вуліцы. Таму мянян даймалі частыя затапленні і паводкі.

У XIX стагоддзі на Нямізе збудавалі некалькі вадзяных млыноў, перакрылі яе плацінай. Тады ж знік адзін з рукавоў Нямігі. Але рака не хацела здавацца. Яе папаўнялі сцёкавыя воды, дажджы, ручай, часта падпірала Свіслач. І тады Няміга становілася грознай і ваяўнічай. Разам са Свіслаччу яна залівала падвалы, магазіны, склады, жылыя памяшканні, зносіла спарабельныя дамы. Здараліся і чалавечыя ахвяры.

Аднак з часам Няміга становілася ўсё больш плыткай. На яе няспынна наступалі новыя пабудовы, яе няшчадна засмечвалі. Ды рака па-ранейшаму бунтавала, супраціўлялася – ажно да пачатку XX стагоддзя. Пасля разліву ў 1904 годзе гарадскія ўлады нават змушаны былі, як Геракл Аўгіевы стайні, пачысціць русла Нямігі. Але і гэта не спыніла вялікай вады. Мяняне і ў 1906, і ў 1912 гадах мусілі ратаўвацца ад стыхіі праз вокны сваіх дамоў.

Так і змагаліся яны бясконца – вуліца Няміга з ракой Нямігай. Ды ніхто таго змагання не выйграў. Усё больш драбнела рака, саступаючы напорыстасці мянян. У рэшце рэшт яе змусілі легчы ў бетонны калектар – перш у 1928 годзе і канчаткова ў 1955. Няма сёння берагоў на берагах Нямігі, ніхто не чуе яе плёскату. Далягляд гісторыі і для яе абмежаваны невялічкай панарамай адноўленага Траецкага прадмесця.

Наш знакаміты паэт Васіль Бітка пісаў:

Даўно свае воды рабчулка гоніць
Пад каменем, у бетоне,
Сама ўсё з сабою паціху гамоніць,
Забытая ў вулічным звоне.
І там, дзе ніхто не чуе, не бачыць,
Паміж палявых узгоркаў,
Часам не выгрымае, заплача
Слязамі няўцешнымі, горкімі.

Ля моста цераз Свіслач можна ўбачыць, як точыцца з бетоннай трубы вадзяны струмок некалі слыннай і вірлівай Нямігі, берагі якой шматразова былі крылавымі ад смяротнай сечы і ўзгадавалі сённяшнюю сталіцу Беларусі. А даўнія будынкі вуліцы Нямігі, што спадарожнічала рацэ, зніклі ў 70-я гады XX стагоддзя, застаўшыся толькі ў кадрах беларускага фільма “Руіны страляюць...” Адна Петрапаўлаўская царква, збудаваная ў 1611 годзе на пачатку двух няміжскіх рукавоў, захавалася да нашага часу. Яна ціха прытулілася сярод сучасных гмахаў, узносіць сваё шчырае маленне за палеглых і жывых, за вояў і аратых, за даўніх і сённяшніх творцаў беларускай дзяржаўнасці.

Толькі для цікаўных і дапытлівых дрэмле ў цэнтры нашай сталіцы летапіснае водгулле даўніх падзей. Толькі часма чуюцца згукі далёкіх бітваў,

калі на Нямізе снапы слалі галавамі, малацілі стальными іх цапамі. Толькі да слыху чуйных даносіцца пошапт размаітага жыцця даўнейшага і амаль зніклага Нізкага горада.

Аднак жа званы Нямігі і сёння поклічным рэхам адгукаюцца ў сэрцы кожнага неабыякавага чалавека, абуджаюць яго святое пачуццё павагі і замілаванасці да роднай зямліцы, пачуццё, узгадаванае і выпеставанае нашай пакручастай гісторыяй, нашымі таленавітымі, апантанымі і жыццялюбнымі продкамі.

ЖЫРОВІЦКІ АБРАЗ БОЖАЙ МАЦІ

Адной з шанаваных хрысціянскіх святынь на Беларусі здаўна лічыцца цудатворны Жыровіцкі абраз Божай Маці. Захоўваецца ён ва Успенскім саборы Жыровіцкага Свята-Успенскага мужчынскага манастыра.

Калісьці даўным-даўно на месцы манастыра быў дрымучы лес. Як і ўсё наваколле вёскі Жыровічы, што зараз у Слонімскім раёне, належалі ён падскарбію Вялікага княства Літоўскага Аляксандру Солтану. Аднойчы летнім днём 1470 года мясцовыя праваслаўныя вернікі пасвілі ў лесе кароў. У паўзмроку заўважылі ў галінах лясной грушы-дзічкі нязвыкласе дзіўнае свято. Пастухі спусціліся з пагорка на бераг ручая і здзівіліся яшчэ больш. На дрэве, у зеленалістым атачэнні, як у шатах, незгасальным святлом праменіўся абраз Божай Маці з ейным святым сынам на правай руцэ. Пастухі знялі абраз з дрэва. Быў ён выразаны з каштоўнага каменя яшмы, невялікі, змяшчаўся на далоні рукі. Меў авальную форму.

Усцешаныя, пастухі аднеслі абраз А.Солтану. Той схаваў яго ў куфэрак. Калі ж на наступны дзень захацеў паказаць рэльефную выяву Багародзіцы гасцям, абраза ў куфэрку не аказалася.

Праз некалькі дзён пастухі знайшлі зніклы абраз у tym самым лесе, над tym самым ручаем і на той жа дзікай грушы. Яны зноў знялі яго і зноў перадалі свайму гаспадару. А.Солтан зразумеў незвычайнасць падзеі. Ён сам пайшоў на месца з'яўлення абраза. Там даў абяцанне збудаваць у гонар дзівоснай іконы царкву. Неўзабаве тут з'явіўся драўляны праваслаўны храм, галоўны алтар якога знаходзіўся акурат на месцы, дзе расла лясная груша. А пазней тут узнікла паселішча Жыровічы.

Аднак у 1560 годзе царкву напаткала вялікая бяда – яна згарэла. Меркавалі, што ў агні загінуў і каштоўны абраз. Аднак цудадзейная сіла ўратавала святыню. У той момант, калі ўвесь будынак быў ахоплены знішчальным полыем, абраз знік. Пазней яго знайшлі сялянскія хлапчукі. Пасля заняткаў яны вярталіся са школы. Непадалёк ад пажарышча заўважылі на камені незвычайнай прыгажосці дзвеву ў праменістым свяtle. Гэта быў той самы святы абраз, а перад ім гарэла свечка.

Гэта так усхвалявала вернікаў, дадало іконе такой цудадзейнай сілы, што да яе пачалося сапрайднае паломніцтва. На месцы другога з'яўлення была збудавана царква, а той цудоўны камень служыў асновай прастола і меў збаўчую ад хваробаў сілу. Да яго прыходзілі зняможаныя хваробамі людзі з блізкіх і далёкіх ад Жырові мястсцін.

Неўзабаве тут быў заснаваны Жыровіцкі мужчынскі Свята-Успенскі манастыр. Яму аказваў спрыянне канцлер Вялікага княства Літоўскага Леў Сапега, які пэўны час валодаў Жыровічамі. Ён перадаў манастыру шмат зямлі, а царкве ахвяраваў вялікі звон і беларускае рукапіснае Евангелле. Гэты

унікальны помнік XV стагоддзя, які назвалі Евангеллем Сапегі, быў шыкоўна аздоблены, меў шмат малюнкаў. А ў багатай манастырскай бібліятэцы ў канцы XVIII стагоддзя захоўвалася 537 рукапісных кніг. Сярод іх былі і перапісаныя непасрэдна ў манастыры, і падараваныя багатымі фундатарамі.

Слава пра Жыровіцкі манастыр і цудатворны абраз Божай Маці разышлася па ўсёй Польшчы і Вялікім княстве Літоўскім. Жыровіцкай святыні сталі пакланяцца, верылі ў яе цудадзейную сілу. Каля 10 тысяч паломнікаў розных веравызнанняў штогод наведвалі Жыровічы. Абраз Багародзіцы з'яўляўся святыніяй і для уніятаў, якія пэўны час валодалі манастыром. Першым ігуменам у гэты перыяд быў Ясафат Кунцэвіч. У Жыровічах знаходзілася рэзідэнцыя Брэсцкай і Літоўскай уніяцкіх епархій. Шанавалі Жыровіцкую Божую Маці і каталікі.

Абраз спрыяў лячэнню хворых, даваў надзею аслабелым духам. Ягоная аўра дабрадзейнай наміткай атуляла душы вернікаў.

Цудатворнаму абразу прыязджалі пакланяцца высокія асобы Рэчы Паспалітай і Вялікага княства Літоўскага. У набажэнствах у гонар паshanойнай святыні бралі ўдзел вялікія князі літоўскія і польскія каралі.

У 1730 годзе адбылася вялікая падзея ў рэлігійным жыцці не толькі Жыровіч – урачыстая каранацыя цудатворнага абраза. Карону, упрыгожаную каштоўнымі камянімі, ахвяравала княгіня Ганна Радзівіл з роду Сангушкай. Абраз захоўваўся пад шклом у залачоных шатах.

Цудадзейная сіла іконы выяўлялася неаднаразова. Пры частых пажарах у Жыровічах абраз не толькі заставаўся цэлым сам, але і ўратоўваў ад агню будынкі манастыра. Вядомы прыклад вылечвання цяжкага хворых і нават ажыўлення памерлых. Адна з такіх гісторый здарылася ў XVI стагоддзі.

Адзінай дачка бацькоў Вайнянкаў была смяротна хворая. У сваіх малітвах Ірына часта звярталася да Божай Маці Жыровіцкай. Аднойчы ў сне ўбачыла яна Багародзіцу, якая клікала яе ў Жыровічы. Ды хворая ногі не дазвалялі нават па хаце хадзіць, не слухаліся руки. Бацькі павезлі дачку ў выратавальны шлях. Аднак па дарозе яна памерла. Калі на трэці дзень у галоўным Жыровіцкім храме адбываўся апошні развіタルны абрэд, памерлую раптам устала і скіравалася да абраза Божай Маці. Пасля яна расказала, што Багародзіца сышла з цудадзейнага абраза, дакранулася да рук, ног і галавы і загадала ўсе астатнія дні цудам дараўнага жыцця правесці ў манастыры. Дзяўчына так і зрабіла, пасялілася ў Пінскім манастыры. А 10 сакавіка 1580 года вялікі князі літоўскі і кароль польскі Стэфан Баторый узвёў яе ў сан настаяцельніцы.

Абраз, падобны Жыровіцкай Божай Маці, у 1719 годзе аб'явіўся ў рызніцы базыльянскай царквы ў Рыме. Пазней тут быў збудаваны мармуровы алтар, дзе і захоўвалася святыня.

Жыровіцкі манастыр вядомы і тым, што ў ім у свой час існавалі Літоўская духоўная семінарыя, Жыровіцкае духоўнае вучылішча. Зараз тут адноўлена Мінская духоўная семінарыя.

А Жыровічы па-ранейшаму з'яўляюцца вабным месцам паломніцтва для хрысціян не толькі Беларусі. Яны ідуць сюды, каб узнесці хвалу цудатворнаму абразу і святой Багародзіцы: “Величаем Тя, Пресвятая Дево, и почитаем честную икону Твою, иже от лет древних в веси Жировицтей прославила еси”.

Каб папрасіць заступніцтва за краіну нашу і яе народ: “Испроси такоже, Владычице, у Господа властем предержащим и градоправителем мудрость и силу... Осени страну нашу кровом Твоем благостили, и избавь ю от бедствий

стихийных, нашествия иноплеменников и междуусобных нестроений, да вси, живущии в ней, в любви и мире пребывающе, тихое и безмятежное житие поживут...»

Кожны год 20 мая вернікі Беларусі адзначаюць свята цудатворнага абрата, пакланяюцца яму і самі ачышчаюцца ад нядобра га і злога.

КАМЯНЕЦКАЯ ВЕЖА

Так склалася, што гэтаму больш як сямісотгадоваму помніку выпала стаць своеасаблівым апазнавальным знакам і абярэжным сімвалам Белай Русі. Адлятаючы ў вырай, птушкі знарок робяць развітальны аблёт чырвонага стаўпа Белай вежы – каб надоўга запомніць галоўную прыкмету роднай зямлі. А вяртаючыся з далёкіх краёў найперш шукаюць гэты сімвалічны арыенцір: цэлы і непарушны ён – значыць, усё добра і спакойна на роднай Беларусі.

Калісьці даўно ляжаў тут чарошны камень. Валодаў ён незвычайным дарам – дапамагаць бедным людзям. І тыя часта карысталі з ягонай спагадлівасці, прасілі парады, дапамогі. А то і хлеба. Прынясуць вечарам сякую-такую ахвяру і папросяць: “Камень-камянець, дай на заўтра хлябец. Цяжка стала жыць, няма чым дзяцей карміць”. А ранічкай ляжыць на камені бохан.

Ды нейкі неразумны чалавек вырашыў выпрабаваць чароўную сілу каменя. Прыйшоў да яго без ахвяры і злосна загадаў: “Камень-камяніска, аддай сваё залаціска. Яно ў цябе без дзела ляжыць, а мне з ім будзе добра жыць”. Абурыўся ад гэтага нахабства камень і праваліўся скрозь зямлю. А за сабой і скватнага захара пацягнуў. Толькі глыбокі калодзеж утварыўся. А назва мясцовасці засталася – Камянець.

Засцярога тутэйшых жыхароў ад войнаў, якія знішчальнімі хвалімі захліствалі гарады, мястэчкі і вёскі, ад частых аблог, жорсткіх набегаў і крывавых штурмаў увасобілася ў шматлікія абарончыя збудаванні.

Такім помнікам абарончага дойлідства з'яўляецца і Камянецкая альбо Белая вежа. Гэта першая ў Беларусі мураваная вежа-данジョン. У XIII стагоддзі на беларускіх землях атрымаў шырокую прапіску новы тып абарончых збудаванняў. Яны даўно мелі пашырэнне ў Цэнтральнай і Заходнай Еўропе, у Скандинавіі. Шмат’ярусныя вежы-данжоны служылі апошнім прыстанішчам для абаронцаў, былі сапраўднай цытадэллю. Гэта даказалі мураваныя вежы ў Камянцы, Бярэсці, Гародні, Тураве, Новагародку і іншых беларускіх гарадах. Аднак да нашых дзён дажыў толькі Камянецкі стойп.

Як сведчыць Галіцка-Валынскі летапіс, горад Камянец быў заснаваны ў 1276 годзе валынскім князем Уладзімірам Васількавічам -- “вялікім кніжнікам і філософам”. Уладзімір даручыў “майстравітаму мужу” Алексу падшукаць месца для будучага абярэжнага горада. Той разам з мясцовымі жыхарамі на чоўнах паплыў у вусце ракі Лясной. Спадабалася яму адно месціцка – высокае, прыгожае.

Згадзіўся князь з выбарам Алексы, загадаў збудаваць тут горад-крэпасць. Нават сама назва мусіла сведчыць пра яе непрыступнасць. “Князь же Володимер в княжении своем многи городы зруби по отци своем. Зруби Берестий, и за Берестием зруби город на пустом месте, нарицаемом Лестне, и нарече ему имя Каменец, зане бысть камена земля. Созда же в нем столп камен высотою 17 саженей, подобен удивлению всем зрящим на нь». Вежу,

якую называлі яшчэ стаўпом Уладзіміра, абкружай глыбокі роў і вал з умацаваннямі. Але ў 1903 годзе падчас абнаўлення помніка ўсё гэта знікла.

Лёгкасць, стромкасць, гатычная зграбнасць робяць вежу асабліва велічнай і вабнай – сапраўднай шляхцянкай. Гэта падкрэслівае і своеасаблівы арнамент з вузкіх аckenцаў-байніц, падобных на аркі ніш, стральчатых вокнаў. Галаву прыгажуні, як шахматную ладдзю, вянчае вялікая карона з 14 зубцоў. Кожны з іх пазначаны назіральнай шчылінай. Маючы 30 метраў увышкі, летапісны Камянецкі стойп толькі на 5 метраў ніжэйшы за сярэдні неф знакамітага помніка готыкі сабора Парыжскай Божай Маці.

Па лесвіцы, што ўецица ўнутры тоўстай сцяны, можна трапіць на самы верх вежы, на яе былую баявую пляцоўку. Адсюль адкрываецца непаўторны краявід, можна працягнуць руку для павітання з сонцам альбо блізкімі адсюль знічкамі-зоркамі.

Калі вежу атуляе смуга альбо вяршыня яе хаваецца ў кудзелістых хмарах, тады здаецца, што няма ёй канца, што “столп камен” яднае грэшную зямлю з тым недасяжным сёмым небам, на якое безнадзеяна імкненне шмат хто з зямлян.

Калі жахае над ёй маланка і пагрозліва грукоча па небе сваёй калясніцай сівабароды Пярун, гэты стойп, нібы грамнічная свечка, аберагае нашу зямлю і яе насельнікаў ад разбуральных праяў стыхіі і людской бяздумнасці.

Калі ж яе чырвоныя сцены лашчыць белымі палосамі-рукамі шчодры снегавей, тады ўяўляецца, што душы палеглых абаронцаў гэтай зямлі ўзносяцца ў неба, каб там стацца шчырымі малельнікамі за нашу з вами бяспеку.

Камянец заўсёды меў асабліве значэнне як памежнае ўмацаванне і важны гандлёва-рамесны цэнтр. Ён ляжаў на галоўным беларускім купецкім гасцінцы, які звязваў Брэст з Оршай. Адсюль гандлёвыя дарогі разыходзіліся на ўкраінскія, польскія і прыбалтыйскія землі. Праз Камянец праходзіў каралезўскі шлях з Krakava ў Вільню.

Зведаў Камянец і ваеннную жорсткасць. Посвістам стрэл, звонам падкоў і мячоў, ваяўнічымі воклічамі не раз агучвалася ягонае наваколле. І душу веялі ад цела тут таксама не раз. Горад спусташалі крыжакі, прусы, шведы. Але адважныя камяняне дастойна адпомсцілі сваім крыўдзіцелям-крыжаносцам. У складзе Берасцейскай харугвы яны пераможна змагаліся пад Грунвалдам. Хоць горад быў неаднаразова спалены і разрабаваны, ды вежа Уладзіміра выстаяла, вытрымала. Сумленна зрабіў сваю справу “майстравіты муж” Алекса.

Набыўшы сёння першапачатковы цёмна-чырвоны колер, Камянецкая вежа працягвае сваю вартайнічую вахту. Кожным трымцівым досвіткам мроівам яна супакойным полымем свечкі ўзносіць маленне да неба – за мір і спакой на нашай зямлі, за мір і згоду, зладжанасць і суладдзе між людзьмі і ў іхніх душах. І рабіць гэта будзе да скону часу.

Берасцейскі паэт Мікола Пракаповіч у сваім вершы “Белая вежа” пісаў так:

На скрываўленых родных межах
Чорны дым засцілаў зару,
Ды стаяла Белая вежа,
Прыкрываючы Белую Русь...
Праастае з нябыту памяць –
І ў наструненай цішыні

Белай птушкай плыве над намі
Да тваёй святой вышыні.

МИРСКІ ЗАМАК

Сапраўднымі залацінкамі беларускай зямлі з’яўляюцца шчодра паўсюль рассыпаныя і атуленыя шматлікімі легендамі і паданнямі замкі. Сярод іх найпершым дыяментам спавядліва лічыцца і дагэтуль велічны і высакародны амаль пяцісотгадовы Мірскі замак. Нездарма ў 2000 годзе ён першым з беларускіх помнікаў унесены ЮНЕСКА у спіс сусветнай культурнай спадчыны як з’ява неацэннага гістарычнага багацця нарадаў свету.

Калісьці, расказваюць, Мірскі і Нясвіжскі замкі былі злучаны між сабой глыбокімі падземнымі хадамі. А ў тых таемных лёхах хаваліся ад людскога вока самыя каштоўныя радзівілаўскія багацці. І толькі найбольш пашаноўным гасцям паказвалі свае набыткі гаспадары. А вазілі іх па падземелях дужыя мядзведзі, запрэжаныя ў залатыя карэты.

Ды з часам заблудзіліся мядзведзі ў вусцішных хадах-лёхах. Пылам забыцца пакрыліся цудоўныя скарбы. Нябачнымі сталі ўваходы ў падземнае царства. Толькі показкі пра тое і да сённяшняга дня не даюць спакою апантаным скарбашкуальнікам.

З асяроддзя сваіх суродзічаў Мірскі замак вылучаецца тым, што гэта ледзь не самы старадаўні і першы буйны помнік прыватнага мураванага будаўніцтва. Калі Новагародскі, Гарадзенскі, Крэўскі замкі з’яўляліся дзяржаўнымі пабудовамі, дык Мірскі ўзведзены выключна на сродкі ягоных гаспадароў.

Ад спічастых, халодных і суровых збудаванняў ранейшага часу замак адрозніваецца большай цеплынёй, мастацкай аздобай і сваёй шматфункциянальнасцю. Ён пабудаваны пасля 1510 года надворными маршалкам Вялікага княства Літоўскага берасцейскім старастам і ці не першым мецэнатам на беларускай зямлі Юр'ем Іллінічам.

Галоўная адметнасць сярэдневяковых замкаў выяўлялася ў тым, каб не прывячаць пашаноўных гасцей, а адваджваць няпрошаных. Мірскі ж палацава-замкавы комплекс удала паяднаў абедзве гэтыя функцыі. Хоць, вядома, найперш замак быў абарончым збудаваннем. Гэта падкрэслівалі 4 вуглавыя вежы вышынёй 25—27 метраў. Яшчэ вышэйшая, пятая, уваходная вежа размяшчалася ў цэнтры заходняй сцяны. Уваход у замак зачынялі двое дубовых варот. Дадаткова яго пільнавала герса — каваная рашотка з заточанымі ўнізе палосамі. У выпадку небяспекі яна імгненна падала зверху, перакрываючы шлях. Пазней перад варотамі галоўнай вежы на італьянскі манер была дадаткова збудавана ахоўная падковападобная сцяна -- барбакан.

Замак меў тры баявыя ярусы, адзіныя ў Вялікім княстве Літоўскім машыкулі (навясныя байніцы), “варавыя вокны”, адкуль на гаровы ворагаў ляцелі камяні, лілася гарачая смала. Сцены і вежы былі густа прарэзаны гарматнымі і ружэйнымі байніцамі.

Прыкметай адыходу ад суровых гатычных традыцый у абарончых збудаваннях стала наданне замку статусу загараднай рэзідэнцыі князёў Радзівілаў. У канцы XVI – пачатку XVII стагоддзяў на замкавым двары быў збудаваны трохпавярховы палац. Пазней у ім месцілася гаспода Мірскага графства. Узведзены ў стылі рэнесансу, ён меў больш за 40 выдатна-

аздобленых пакояў. Паркетныя падлогі, цудоўныя печы з рэльефнай кафлі, каваныя з медзі падсвечнікі, скульптуры, разьба, габелены, карціны, дарагая зброя, каляровае шкло і вітражы ў вокнах, знакамітая карэліцкая шпалеры – усё гэта мусіла сведчыць пра багацце ўладальнікаў.

На галоўнай вежы сваімі званамі адбіваў мірскі час вялікі гадзіннік.

Шматлікім еўрапейскім навацыям спрыяў Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка. Наведаўшы падчас падарожжа ў Ерусалім Італію, ён “захварэў” на італьянскія манеры. Уласціві іх не толькі ў самім замку. За знешнім валам быў закладзены багаты на рэдкія расліны “італьянскі сад”. Адных толькі цеплалюбівых дрэў з розных куткоў свету расло тут больш за 400. Былі збудаваны аранжарэя, каналы, ставы, млыны. Непадалёк з'явіўся звярынец.

У 1553 годзе здзейснілася запаветная мара першага замковага фундатара – ягоны ўнук, таксама Юрый Іллініч, атрымаў тытул графа Свяшчэннай Рымскай імперыі на Міры. Замак на некалькі стагоддзяў набыў статус цэнтра Мірскага графства. Пазней граф пераказаў уладанні сыну свайго апекуна Мікалаю Радзівілу Сіротку, які і закончыў трэці этап будаўніцтва палаца.

Хоць замак стаяў не на ваенных скразняках, ды зведаў ён і гады ліхалецця, і аблогі, і горкі прысмак ваенных сутычак. Шведскі кароль Карл XII у 1706 годзе ўзяў яго штурмам, спаліў. Яшчэ і дагэтуль чорная сажа сям-там нагадвае пра той “шведскі” пажар. У час Айчыннай вайны 1812 года былі разрабаваны замковыя багацці, узбраенне. Ад выбуху парахавога склада трэнула адна з вежаў. Замак пачаў губляць сваё баявое значэнне і прывабнасць.

Калі ў 1853 годзе яго пабачыў Уладзіслаў Сыракомля, ён сумна пісаў: “...устае ва ўсёй велічы сваіх руінаў Мірскі замак... Руіны з чырвонай цэглы прыгожа глядзяцца на зялёным фоне даўніх валоў і блізкага саду. Гнёзды буслоў на вежах па-асабліваму і вельмі добра аздабляюць тое, што засталося ад замка, -- яму, нягледзячы на моцныя яшчэ сцены, ужо ніколі, мусіць, не ўваскрэснуць”.

Аднак памыліўся знаны літаратар і даследчык даўніны. У 1891 годзе князь Мікалай Святаполк-Мірскі купіў замак у князя Л. Вітгенштэйна. Пачалося яго аднаўленне. У 1904 годзе ў парку была збудавана капліца-пахавальня, на якой дагэтуль захавалася малаяўнічае пано з выявай Спаса.

Для аднаўлення гэтага гняздоўя беларускай славы шмат намаганняў прыклаў апошні ўладальнік замка сівабароды Міхаіл Святаполк-Мірскі. Так было ў 1922 -- 38 гадах. Так яно дзеецца і зараз, калі стараннямі беларускай дзяржавы шмат што ў замку адноўлена, адбудавана і зноў здзіўляе сваёй першаснай красой і магутнасцю.

КІТАБЫ

Калі верыць народным паданням і легендам, то Беларусь ці не самая багатая ў Еўропе краіна на схаваныя ў яе нетрах скарбы. Аднак мала каму з шукальнікаў удалося адкрыць гэтыя зачараваныя схроны. Відаць, не мелі яны чароўнай папараць-кветкі ў руках, якая паказвае шлях да тых падземных сховаў.

А вось іншыя багацці пры водбліску той нябачнай кветкі нашым суродзікам адкрываліся ахвотна. Назоў гэтым скарбам – духоўнае заможжа

нашых далёкіх і больш блізкіх продкаў, што ў сукунасці складае багатую і размаітую беларускую культуру.

Каму з нас не даводзілася трывалаць у руках кнігі, захапляцца іхнім мастацкім аздабленнем. Але заўсёды нейкім арэолам таямнічасці былі ахінуты кнігі, напісаныя мала каму вядомымі іерогліфамі, арабскай вяззю. Яны заўсёды здаваліся недаступнымі і загадковымі. І ўжо ніяк нельга было ўявіць, што за мудрагелістым арабскім пісьмом можа хавацца звыклы беларускі тэкст, што ў гэтых хітраспляценнях чужой графікі зашыфраваны беларускія слова.

Аказваецца, усё гэта існуе рэальна і мае сваю багатую гісторыю. Існуюць рукапісныя кнігі, створаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. І называюцца яны Кітабы, або Аль-Кітабы, Ай-Кітабы. Аўтары іх – беларускія татары, якія звязалі свой лёс з нашай зямлёй яшчэ ў далёкім XIV стагоддзі і цягам 600 гадоў годна і дбайна шчыравалі ў агульнай супольнасці. За гэты час змяніўся іхні быт, з'іначыўся фальклор, песні, прымаўкі, загадкі. Нават мова стала такой жа, як у беларусаў. Аднак і сваю адметнасць, найперш у рэлігійным жыцці, яны не страцілі.

Пра тое ж сведчаць і Кітабы, гэтыя рукапісныя зборнікі рэлігійнага характару. Ёсць нават беларускі Каран, ці, як завуць яго самі татары, Кур’ан. Гэта самая галоўная свяшчэнная кніга мусульман, дзе сабраны рэлігійныя запаветы, міфы, прававыя асновы ісламу. Таму вытрымкі з яго першачаргова і перакладалі на беларускую мову.

З'яўленне татар на беларускіх землях звязваецца з часам княжання ў Вялікім княстве Літоўскім Гедыміна. У 1319 годзе ў час бітвы з Тэўтонскім ордэнам татары складалі ягонае перадавое войска. Але асабліва спрыяльны час наступіў пры Вітаўце Вялікім. Ён, шчыры апякун татар, прыхільнік хана Залатой Арды Тахтамыша, запачаткаваў татарскія пасяленні на беларускіх землях, ухваляў і падтрымліваў іхніе перасяленне ў Вялікае княства Літоўскае. Вялікі князь надзяляў татар ільготамі і прывілеямі. Ён прыраўняў іхніх вядомых людзей да паноў і шляхты, аддаў у спадчыннае карыстанне землі, вызваліў ад падаткаў, спрыяў незалежнасці рэлігійнага жыцця. Дазволіў нават жаніцца з мясцовымі дзяўчатамі. Праўда, мець можна было толькі адну жонку. На гэткія ласкі татары адказвалі ўзаемнасцю, любілі Вітаўта і называлі яго Ваттад, што азначае наймагутны. Яны ахвотна перасяляліся на землі ВКЛ і храбра змагаліся пад штандарамі вялікага князя.

Шмат татарскіх перасяленцаў з'явілася на беларускіх землях пасля паходу ў 1397 годзе Вітаўта за Дон, супраць Азоўскай Арды. А праз два гады ў Лідзе знайшоў прытулак з дваром і дружынай хан Залатой Арды Тахтамыш. Разам з беларускімі харугвамі ў знакамітай Грунвальдской бітве ў 1410 годзе адгаджвалі крыжакоў ад звычкі хадзіць паходамі на славян і воіны татарскія.

Аднак беларускія татары былі не толькі ваярамі. Яны аралі зямлю, становіліся рамеснікамі, гандлявалі, займаліся тымі справамі, што і тутэйшае насельніцтва. Таму ад самага пачатку ўзнікла між імі прыязнасць і ўзаемаразуменне, згода і талерантнасць. Яшчэ і да гэтага часу месцамі буйнейшых аседлішчаў татар лічацца Іёе, Мір, Навагрудак, Слонім, Ляхавічы, Мядзел.

Пасяліўшыся на беларускіх землях, татары аказаліся адлучанымі ад мацярынскіх традыцый, паступова страцілі сваю мову. Але ў іх захоўваліся кнігі, выдадзеныя па-арабску. Каб далацаць да гэтай духоўнай скарбніцы моладзь, патрабавалася нейкае выйсце.

І яно было знайдзена. Арабскія кнігі сталі перакладаць на беларускую мову. Але не беларускімі літарамі, а арабскім пісьмом і, як правіла, рукапісным спосабам. Часам беларускі пераклад рабіўся проста на старонках друкаваных кніг.

У Кітабах захаваны найперш тлумачэнні малітваў, пастоў, апавяданні з жыцця Магамета і яго прарокаў, апісанні рэлігійных абраадаў і звычаяў. Як і ў іншых арабскіх кнігах, тэкст у Кітабах напісаны і чытаецца справа налева, пачынаеца ў нізе старонкі і ў самым канцы нашых звыклых кніг. Тэкст не мае падзелу на слова, знакаў прыпрынку, вялікай літары, прабелаў між асобнымі творамі – суцэльная арабская вязь.

Найбольш багатым на Кітабы было XVI стагоддзе, якое, дарэчы, і для беларускай літаратуры сталася асабліва плённым. А вось з XVIII стагоддзя пачала адчувацца паланізацыя грамадскага жыцця. Кітабы сталі пісацца лацінкай. Аднак і ў гэтых умовах татары не паддаваліся асіміляцыі. Не маючы мажлівасці ствараць новыя кнігі, яны актыўна перапісвалі даунія. Тыя, што сталіся звыклымі ў кожнай сям'і. Бо ў іх былі знаёмыя легенды і казкі, паэмы і замовы, рэцэпты лекаў і парады, у іх жыў дух далёкай і ўжо незваротнай першарадзімы. Кнігі захоўвалі маральна-этычныя павучанні для моладзі, вучылі шанаваць бацькоў, гасцей, бедных. Яны мелі матэрыйял, прыдатны на кожны дзень. Такія кнігі называліся Хамаіл – тое, што носіцца з сабой. Хамаіл быў самай папулярнай кнігай у беларускіх татар. А яшчэ існаваў Далавар – папяровы скрутак малітваў, які часта клалі ў магілу памерлым.

Тое, што мусульманскія пісьменнікі і перапісчыкі карысталіся беларускай мовай, сведчыць пра яе вялікія магчымасці. Арабскім шрыфтам было найбольш латва перадаваць асаблівасці нашай мовы. Калі ў афіцыйных дакументах Вялікага княства Літоўскага ўжывалася старабеларуская літаратурная мова, то ў Кітабах яна была жывой, мясцовай, размоўнай. Аднак ніякіх падручнікаў не існавала. Навыкі перадаваліся ад бацькі да сына. Паколькі агульных правілаў таксама не было, то розныя аўтары адно і тое ж слова маглі пісаць па-рознаму.

Так вось у беларускай культуры загадкова перапляліся татарскія матывы.

СМАРГОНСКАЯ МЯДЗВЕДЖАЯ АКАДЭМІЯ

Якіх толькі навучальных устаноў не сустрэнеш на свеце. Але сярод іх была адна – ці не адзіная і самая знакамітая на ўсю Еўропу. Месцілася яна ў беларускім горадзе Смаргонь і называлася мядзведжай акадэміяй. “Акадэмікамі” ў ёй былі, вядома ж, касалапыя мішкі з навакольных лясоў.

Заснавалі мядзведжую акадэмію ў XVII стагоддзі князі Радзівілы. Адбор вучняў быў строгі. Іх адлучалі ад бацькоў яшчэ малымі. Часта рабілі гэта ўвішныя цыганы, якія пасля становіліся гаспадарамі вучаных мядзведзяў. Вучылі артыстаў шэсць гадоў – не менш, чым у іншых вучэльнях. Так што і раней, каб стаць акадэмікам, даводзілася добра папацець. А мішкам – дык у прымым сэнсе гэтага слова.

Пасля таго, як іх на самым пачатку вясны адшуквалі ў вялізных сасновых лясах, што густа атулялі Смаргонь, не марудзячы прыступалі да справы. Дзеля гэтага будавалі спецыяльныя класы. Часта гэта была прасторная хата, падлогай якой служыў чэртан вялікай печы. Мядзведзяў

навязвалі да слупа ў цэнтры, а ў печы распальвалі агонь. Заднія лапы вучняў абувалі ў лапці, абгарнуўшы папярэдне анучамі. Печ награвалі да той пары, пакуль малады звер не становіўся на заднія лапы. А калі не ўратоўвалі і лапці, ён пачынаў падтанцоўваць -- пераступаць з адной лапы на другую. Настаўнік у гэты час біў у бубен альбо граў на дудцы. Рытм музыкі супадаў з рытмам таптання мядзведзя. Заняткі праводзіліся штодзённа. Так доўжылася ад аднаго да двух месяцаў -- у залежнасці ад здольнасці вучняў і настойлівасці дрэсіроўшчыка.

Пасля гэтага мядзведзяў выводзілі з хаты на волю. Тут іх зноў цешылі бубнам альбо дудкай. Але, навучаныя клеткай-хатай, звяры не чакалі, пакуль гарачы чэртан падсмаліць пяты, і пачыналі адразу танцаваць. За такую стараннасць іх частавалі пернікам. Ды яшчэ пыталіся: "А скажы, Міхале, ты любіш пернікі?" Калі той ківаў у знак згоды галавой, атрымліваў яшчэ адзін.

Дзеля важнай справы навучання скарыстоўвалі і "французскія пагоркі", якіх было шмат у ваколіцах Смаргоні. Казалі, што яны засталіся ад імператара Напалеона. Тут зрабіў ён апошні прыпынак, першым чым кінуў рэшткі сваіх маршалаў і гвардзейцаў і ў звычайных санях уцёк з негасцінай беларускай зямлі.

А "французскія пагоркі", што засталіся ля Смаргоні, прыдаліся для акадэмічных класаў. На іхніх вяршынях капалі трохметровыя ямы. У іх апускалі жалезныя клеткі з мядзяным дном. Збоку пракопвалі ход і знізу раскладвалі вогнішча. У клетку ўпускалі 2 – 3 медзвядзянят. Далейшае навучанне вялося ўжо вядомым спосабам.

Вытрымаўшы выпускныя экзамены, акадэмікі-скамарохі разам са сваімі павадырамі разыходзіліся па гарадах, вёсках і мястэчках беларускай зямлі. Траплялі ў Расію, Польшчу, Францыю, Германію. Даходзілі нават да Венгрыі, дзе хапала і сваіх вучаных мядзведзяў. Аднак выпускнікі Смаргонскай акадэміі былі больш спрытныя і пацешныя. Чаго толькі яны не вытваралі. Умелі танцаваць, паказваць, як п'яны мужык з кірмашу дамоў вяртаецца, як чарку куляе, як бабы ідуць на паншчыну і з паншчыны. Умелі насіць ваду на каромысле, калоць дровы, частаваць гасцей, гнуць дугі. Заўзята барукаліся, абдымаліся і цалаваліся. Так французы, немцы, палякі і іншыя насељнікі Еўропы знаёмліся са звычаямі, харектарам і заганамі беларусаў.

А калі заканчваўся пацешны сезон, недзе ў лістападзе артысты разам са сваімі павадырамі вярталіся дамоў. Гэта было абавязковай умовай захавання працаздольнасці чацвераногіх скамарохаў. Хоць прафсаюзаў тады і не было, а правы працоўных стараліся аберагаць. Дома іх чакалі загадзя падрыхтаваныя зімовыя кватэры, дзе, як і ў кожнай роднай хаце, было і ўлежна, і ўежна. Спячка доўжылася да пачатку вясны. З першымі цёплымі днямі ўсё пачыналася нанава. Кароткае паўтарэнне пройдзенага і разам з навічкамі бывалыя артысты выпраўляліся ў блізкія і далёкія паходы па гасцінцах, дарогах, сцежках. Смаргонскія вучні ішлі весяліць людзей, пацяшаць іх і разносіць па свеце славу пра знакамітую Смаргонскую акадэмію. І пра Радзівілаў, ейных гаспадароў і апекуноў, -- таксама. Апекуны ж мелі з гэтага не толькі маральнае задавальненне.

Ды і самі Радзівілы якіх толькі пацех і забаў не выдумлялі. Кажуць, самыя смелыя з іх, аматары паштукарыць ездзілі на запрэжаных у карэту мядзведзях ажно ў Варшаву. Іншыя звыкла прагульваліся на таптыгіных па сваіх вотчынах, адведвалі суседзяў. Некаторыя нават летам запрагалі

мядзведзяў у сані, пасыпалі соллю дарогі і каталіся да знямогі. А соль тая пасля станавілася каштоўным здабыткам простых людзей.

Аднак часам гэтага здзеку не вытрымлівалі нават паслухміныя мядзведзі. Аднойчы князь Радзівіл вырашыў наладзіць дочкам агляд спрыту і кемлівасці вучняў акадэміі. Прыйехалі яны ў Смаргонь, мядзведзі перад імі стараюцца, як збяднелыя мужыкі перад панам. Але адзін, дужы і вялікі, быў чамусыці сярдзіты. Князь хацеў даведацца, у чым справа, а гэты Чорт (так звалі мядзведзя) усім сваім цяжарам накінуўся на князя. Відаць, паквапіўся на залатыя гузікі. Каб не вартаўнік Саўка са сваімі пудовыми кулакамі, не жыў бы князь. Аднак не дачакаўся Саўка падзякі за паратунак, а Чорта таго застрэлі, каб іншым гузікі не абрываў.

Смаргонская вучэльня запачатковала і яшчэ адну цікавую справу – выраб першых беларускіх абаронкаў, якія вельмі хутка набылі пашырэнне і ў Еўропе. Мядзведжым павадырам у дарозе патрэбен быў харч. Вось і прыдумалі яны замест хлеба смачныя і хрумсткія абаронкі.

Мядзведжая акадэмія ў Смаргоні існавала ледзь не да паловы XIX стагоддзя. Шмат таленавітых артыстаў выйшла з яе класаў. Яшчэ мо і сённяшня цыркавыя мядзведзі з'яўляюцца праўнукамі тых славутых акадэмікаў.

Што ўсё тое не прыдумка, засведчыла выдадзеная ў 1896 годзе расійская Вялікая энцыклапедыя: “Смаргонь – заштатны горад Віленскай губерні. Некалі атрымаў даволі гучную вядомасць існаваўшым тут промыслам навучання мядзведзяў. Яшчэ сто гадоў таму мядзведзі, якіх у насмешку празвалі вучнямі “Смаргонскай акадэміі”, хадзілі з павадырамі не толькі па Расіі, а і па ўсёй Еўропе”.

БРЭСКАЯ КРЭПАСЦЬ

Даўняя гісторыя нашага краю шматкроць абууглена зыркім полыменем знішчальных войнаў. Пра апошнюю з іх нагадвае Брэсцкая крэпасць. Гэта адзінае на беларускай зямлі абарончае збудаванне, якому выпала выкананы сваёе прымечанне толькі праз цэлае стагоддзе пасля ўзвядзення.

У каstryчніку 1830 года расійскі імператар Мікалай I зацвердзіў план, а 1 чэрвеня 1836 года быў закладзены першы камень будучай цытадэлі над Бугам. Архівы сведчаць, што калі цар пабываў на будоўлі, ён спытаў у аднаго са сваёй світы:

- З чаго зроблена гэтая цагліна?
- Мяркую, з гліны, ваша вялікасць.
- Не, з чыстага золата. Ба ўсякім разе я так за яе заплаціў.

26 красавіка 1842 года над мурамі быў урачыста ўзняты крапасны сцяг. Падперазаная рукавамі Мухаўца і Буга, крэпасць месцілася на 4 астрахах і мела цэнтральную частку – Цытадэль, а таксама тры прадмесныя ўмацаванні: Цярэспальскае, Валынскае і Кобрынскае.

Старажытны горад Бярэсце, вядомы з 1019 года, вымушаны быў адсунуцца на трох кіламетрах на ўсход. Цэрквы, кляштары, касцёлы, што некалі ўпрыгожвалі летапіснае Бярэсце, былі разбураны. Напамінкам пра былу веліч застаўся толькі Белы палац, у якім 3 сакавіка 1918 года Савецкая Расія падпісала з Германіяй цяжкі Брэсцкі мір.

Крэпасць з'яўлялася першакласным ваенна-фартыфікацыйным збудаваннем. Амаль двухкіламетровая двухпавярховая абарончая казарма

мела замкнутую форму. У 500 казематах з двухметровымі сценамі маглі размясціца больш за 12 тысяч воінаў. Цярэспальскія вароты мелі самы доўгі ў Расіі падвясны канатны мост цераз Буг. Крэпасць плошчай 4 квадратных кіламетры абкружала земляны вал да 10 метраў увышкі і роў з вадой.

Як вядома, чалавецтва цягам усёй сваёй гісторыі толькі тое і рабіла, што адна палова яго бясконца дасканаліла мячы, а другая – шчыты. Не абмінула шматлікія мадэрнізацыі і Брэсцкую крэпасць. Аднак пастаянныя пераробкі не маглі паспесь за ўсё больш вытанчанымі і вычурнымі способамі знішчэння чалавека. У канцы 30-х гадоў мінулага стагоддзя крэпасць канчаткова абыссілела.

Хоць гады, як скрыпучыя старадревіны, лічылі крапасны век ад вайны да вайны, сама яна цягам свайго доўгага існавання ні разу не ваявала. Ды лёс спаўна прыпас для яе пакут і выпрабаванняў. Яшчэ восілкай з мамінага вядра выгіналася на небе вясёлка, а ўжо ведзымілася над нашай зямлёй вайна.

22 чэрвеня 1941 года мірная досвіткавая цішыня рассыпалася клёпкамі рассохлага вядра, узарвалася выбухамі, стогнамі, крыкамі, смерцю. Прапахлы мурагом чэрвень у 4 гадзіны разбудзіў заспаную нядзельную раніцу не вераб'іным чырыканнем, а густым ціўканнем куль і свістам асколкаў.

Пражорлівымі жорнамі загрымеў гарматны гром. Патушыўшы ранішня зоркі сваімі чырвонымі і зялёнымі агнямі, зацьміўшы неба чорнымі крыжамі, ненажэрнымі груганнём абрынула на галовы абаронцаў, якіх заставалася ў крэпасці каля 8 тысяч, сваю злавесную заранку нямецкая авіяцыя. Не купальскія каstry, а смяротныя вогнішчы пажараў разгараліся над крэпасцю.

І захлынуўся ад пякельнага полымя жаўранак.

І сасмяглая каня над бурапеннымі ад выбухаў водамі Мухаўца не дапросіцца піць.

Уся апраметная вайны сваёю смяротнай жудасцю абрынулася на крэпасць.

А яна змагалася. Жменька савецкіх воінаў з вінтоўкамі – супраць дзесяцікроць большай і першакласна ўзброенай, перамогамі вышканенай нямецкай арміі. Вораг разлічваў захапіць крэпасць з ходу, аднак здолеў акружыць яе толькі а 9-й гадзіне раніцы.

Сканала ноч. Канае дзень.

Адзін, другі... Дзесяты...

А крэпасць стаіць. Малюсанечкай крапка на больш як трохтысячакіламетровым фронце ўздоўж заходніх мяжы СССР. Адважныя абаронцы ў поўным няведанні і акружэнні вядуць сваю апошнюю бітву за жыццё, за Радзіму, за нас...

Маёр Пётр Гаўрылаў. Капітан Уладзімір Шаблоўскі. Палкавы камісар Яфім Фамін. Радавы Аляксандар Філь. Капітан Іван Зубачоў. Лейтэнант Андрэй Кіжаватаў. Намеснік палітрука Самвел Матэвасян. Лейтэнант Аляксей Наганаў...

24 чэрвеня: захоплены Вільнюс.

28 чэрвеня: акупаваны Мінск.

А Брэсцкая крэпасць усё яшчэ супраціўляецца напору танкаў, нахабству звышмагутных гарматных установак.

10 ліпеня: пачалося наступленне на Ленінград.

16 ліпеня: немцы ўвайшлі ў Смаленск.

26 ліпеня: пасля працяглай абароны акупаваны Магілёў.

А крэпасць усё яшчэ жыве. Амаль да канца ліпеня не змаўкалі яе падвалы і казематы. Не задушыла абаронцаў злою ведзьмай смага, не спапяліў пражорлівы шал агнямётаў – толькі расплаўленай цэглай сплывалі на дол падвальныя скляпенні.

На абвугленай уласнай крывёю цэгле, той, за якую цар плаціў золатам, абаронцы несмяротнага гарнізона выводзілі: “Паміраем не зганьбіўшы”, “Нас было трое, нам было цяжка, але мы не палі духам і паміраем як героі. 26 чэрвеня 1941 г.”, “Я паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма. 20/VII-41 г.”

А праз пакутныя чатыры гады тыя, хто “літасціва” заклікаў абаронцаў крэпасці здавацца, самі мусілі падпісаць поўную капітуляцыю. Тут яна пачыналася для фашысцкай Германіі – у аплаўленых казематах крэпасці-героя.

Нават Гітлер і Мусаліні не стрымалі цікаўнасці. У жніўні 1941 года яны прыехалі ў Брэст, каб на свае вочы ўбачыць месца, дзе быў парушаны міф аб маланковых перамогах нямецкай арміі.

Яшчэ і да гэтай пары няўмольны лекар час не здолеў загаіць крапасныя раны. І сёння крыаваяць сваёй чырвонасцю аплаўленыя сцены, вяспаватыя ад густых асколкаў і куль.

Звечарэлая цішыня – ажно вушки закладвае – сцеражэ сонныя руіны мемарыяльнага комплексу Брэсцкая крэпасць-герой. Нястомны пярун жагнае іх бляскамі маланак. Асвяжальнаяня дажджы не даюць упылець металічным літарам некропаля, якія складваюцца ў 224 прозвішчы і 626 пякельна балючых слоў: “Невядомы”.

Травою памяці пазарастала трывога ў былых казармах і крапасных равах. Асмялелыя сінічкі дзюбаюць ваду з бетоннай каскі скульптурнай кампазіцыі “Смага”. Рахманыя зайцы (не баяцца нават 100-метровага штыка-абеліска) марознай ноччу грэюцца ля Вечнага агню перад манументам “Мужнасць”.

Шматзорны Млечны Шлях вачамі загінуўшых пазірае на месца пакут і геройства. Душы герояў-пакутнікаў бесцялеснымі анёламі злятаюцца на памінальны малебен у адноўленую гарнізонную Мікалаеўскую царкву.

Знявежаныя вайной целы салдат штогод праастаюць крыава-чырвонымі ружамі на крапасных выжарынах...

Летам поле на маёй і тваёй Беларусі звініць умалотнымі каласамі; восенню тонкімі пасмамі курыцца над Мухаўцом туман; зімой дрыготкая поўня, як вядро над студняй, вісіць над зайнелымі руінамі; вясной зялёная талакой абступаюць крэпасць маладалістыя дрэвы, а **я н ы** заўсёды застаюцца ўтраіх —

ПАМЯЦЬ
МУЖНАСЦЬ
ВЕЧНАСЦЬ...

Змест

Няміга
Жыровіцкі абраз Божай Маці
Камянецкая вежа
Мірскі замак
Кітабы
Смаргонская мядзведжая акадэмія
Брэсцкая крэпасць

А зараз я звяртаюся да цябе, шаноўны чытач. Як да асобы, што стала больш абазнанай у сваёй гісторыі, якая адчула ейны пульсуючы рытм. Спадзяюся, ты зразумеў, які слынны радавод нашай краіны.

Але гэтая кніга – толькі малюпасенечная ягоная старонка. Бо літаральна кожная мясцінка нашай Беларусі багатая на значныя і непаўторныя асобы, захапляльныя падзеі і незвычайнія здарэнні. Варта толькі ўмець іх прыкметаць, захацець даведацца пра іх як мага больш.

Пастарайся і ты знайсці сваю дарогу да таго спракавечнага і спаконвечнага, што схавана за заслонай часу. Адхіні яе і ты ўбачыш сваіх бліжэйшых продкаў і далёкіх прашчураў у іхнім рэальным і размаітым жыцці, якое за многія стагоддзі і нават тысячагоддзі абрасло легендамі і паданнямі, часам набыло міфічныя характеристы. Зазірні за намітку гісторыі, варухні памяць свайго краю, сваёй вёскі, горада, вуліцы, двара і ты ўбачыш, колькі там залацінак, якія яркія і звабныя фарбы, якія непаўторныя лёсы, факты, падзеі.

Не лянуйся – знаходзіць той, хто шукае.

І мо пашанцуе табе адкрыць таямнічую краіну Неўрыду, выявіць вытокі і абрывы легендарнага Мора Герадота.

І станешся ты апантаным будаўніком моста:
МИНУЛЫЯ ВЯКІ – ТРЭЦЯМУ ТЫСЯЧАГОДДЗЮ!

Літаратурна-мастацкае выданне
“Сем цудаў Беларусі”
Бутэвіч Анатоль Іванавіч
Званы Нямгі

Рэдактар С.А.Марозава
Мастацкі рэдактар К.У.Хацяноўскі
Тэхнічны рэдактар С.Г.Фёдараў
Камп’ютэрны набор Т.М.Бутэвіч
Выпускаючая І.А.Ксяневіч

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год
© PDF: Камунікат.org, 2010 год